

Johannes Duns Scotus – De diepzinnige Schot

Mark Shaw

Thomas M. Ward

Ordered by Love

An Introduction to John Duns Scotus

New York: Angelico Press, 2022

174 pagina's

ISBN 9781621388814

Johannes Duns Scotus (1265/66-1308) was één van de grootste filosofische theologen van de middeleeuwen. Deze diepzinnige franciscaan, afkomstig van de Schotse plaats Duns, wordt dan ook de *Doctor Subtilis* genoemd. Toch is Scotus tegenwoordig relatief onbekend, mede vanwege de bekendheid van een andere grote middeleeuwer: Thomas van Aquino. Naar de mening van Thomas Ward, hoogleraar filosofie aan Baylor University, verdient Scotus meer aandacht dan hij nu krijgt (9), iets wat ik zelf van harte onderschrijf. Ward heeft al meerdere academische teksten geschreven over het denken van Scotus, maar komt nu met een korte introductie die geschikt is voor een breder publiek. Hiermee levert hij een belangrijke bijdrage aan het toegankelijker maken van Scotus' gedachtegoed. In het boek focust hij op een aantal centrale thema's, waaronder Scotus' filosofische argumentatie voor Gods bestaan, zijn gedachten over analogisch en eenzinnig spreken over God, zijn ideeën over waarom de werkelijkheid is zoals die is, zijn visie op de mens, en zijn denken over de incarnatie en Jezus en Maria.

Ward geeft ons een boeiende schets van hoe Scotus beargumenteert dat God bestaat (10-25). Eerst beredeneert Scotus op basis van de *mogelijkheid* dat iets begint te bestaan en het gegeven dat er daadwerkelijk dingen zijn begonnen te bestaan, dat er een *eerste oorzaak* is. Vervolgens beargumenteert hij aan de hand van de *doelmatigheid* van de schepping dat er een bewust wezen is dat een doel voor ogen had voor de schepping. Aangezien het doel voorafgaat aan de schepping is deze *doeloorzaak* zelf onveroorzaakt. Verder wijst Scotus erop dat er in de werkelijkheid dingen zijn die beter, meer perfect, zijn dan andere dingen. Dit wijst op het bestaan van een maatstaf van perfectie, iets dat helemaal perfect is. Dit *perfecte wezen* zou vervolgens (per definitie) onveroorzaakt zijn en niet een middel zijn voor een hoger doel.

Als laatste beargumenteert Scotus dat deze drie onveroorzaakte, zelfexistente wezens eigenlijk één en dezelfde zijn. Er is dus een perfecte eerste oorzaak waarop de gehele geschapen werkelijkheid gericht is. Deze laatste stap van Scotus is, ondanks

Wards uitleg, moeilijk te vatten. De kern is dat het bestaan van meerdere zelfexistente wezens zou vereisen dat er ook een *eigenschap* van zelfexistentie is die ze gemeenschappelijk hebben. Hun bestaan zou dan *afhankelijk* of *onafhankelijk* moeten zijn van deze eigenschap, maar beide opties zijn onmogelijk. Dus kan er hooguit één zelfexistent wezen zijn, dat niet als *eigenschap* maar als *essentie* zelfexistentie heeft (23-24). Dit doet denken aan Aquino's opvatting dat er in God geen verschil is tussen Zijn 'essentie' en 'existentie'. Hoe de argumentatie van Scotus zich verhoudt tot die van Aquino (zie Kerr, 2015), wordt echter niet besproken. Uiteindelijk blijft Wards bespreking kort en schetsmatig. Wie Scotus' argumentatie beter wil begrijpen kan bijvoorbeeld *Duns Scotus on God* van Richard Cross (2005) erbij nemen.

Als het gaat om het spreken over God worden Aquino en Scotus vaak tegenover elkaar gezet. Het verhaal gaat dat waar Aquino alleen *analogisch* spreken over God toelaat, Scotus ook de mogelijkheid ziet om *eenzinnig* over God te spreken. In de zin 'Salomo is wijs en God is wijs' blijft de term 'wijs' volgens Scotus dezelfde betekenis houden, terwijl de betekenis volgens Aquino verandert als de term wordt toegepast op God. Aan dit taalfilosofisch verschil tussen Aquino en Scotus wordt soms veel opgehangen. John Milbank wekte in zijn *Theology and Social Theory* (1990) bijvoorbeeld de indruk dat Scotus hiermee deels verantwoordelijk is voor de seculiere moderniteit. Ward stelt echter dat het onderscheid tussen Aquino en Scotus in feite vooral een verschil in terminologie is. Hoewel God voor Aquino op een andere manier 'wijs' is dan dat schepselen 'wijs' zijn, denkt Aquino dat er voldoende overlap is om de betekenis van 'wijs' vergelijkbaar te maken. Juist deze overlap is voor Scotus een reden om te stellen dat we wél

eenzinnig over God kunnen spreken (34-37).

Scotus' visie op waarom de werkelijkheid is zoals zij is benadrukt de vrijheid van God. God had een hele andere wereld kunnen maken, maar koos ervoor om deze te maken. Dat is de reden waarom de dingen zijn zoals ze zijn. Ward zet deze visie op behulpzame wijze tegenover die van Gottfried Wilhelm Leibniz, die stelde dat God deze wereld heeft gemaakt omdat het de best mogelijke wereld is (47-48). Hij slaagt er echter slechts beperkt in om te laten zien dat Scotus echt kan verklaren waarom God deze wereld heeft gemaakt. De verklaring van Leibniz is controversieel, maar in ieder geval wel helder.

Met betrekking tot de *aard* van de scheping treedt Scotus in de voetsporen van Aristoteles. Scotus accepteert bijvoorbeeld de vier aristotelische oorzaken en het onderscheid tussen 'vorm' en 'materie'. Toch legt Scotus ook zijn eigen (christelijke) accenten. Op basis van de vroegchristelijke eerbied voor het lichaam van Christus concludeert hij bijvoorbeeld dat de mens bestaat uit materie en *meerdere* vormen, waaronder ziel en lichaam. Wat overbleef nadat Jezus stierf was dus niet slechts *materie*, maar daadwerkelijk zijn *lichaam*, dat met eerbied behandeld diende te worden (58-61). Ook benadrukte Scotus dat ieder individu een eigen 'ditheid' (*haecceitas*) heeft dat geen enkel ander wezen heeft of kan hebben. Wij zijn dus echt uniek en niet reduceerbaar tot eigenschappen die anderen ook hebben. Dit maakt inzichtelijk waarom jij een individuele mens bent, zelfs als je allerlei zaken gemeenschappelijk hebt met anderen. Scotus leverde hiermee een originele bijdrage aan de middeleeuwse filosofie en een boeiend alternatief voor de (aristotelische) visie dat materie zorgt voor de individualiteit van dingen (67-80).

Bijzonder interessant zijn verder de ideeën van Scotus over de incarnatie. Hij

beargumenteerde namelijk dat de Zoon ook zou zijn geïncarneerd als de zondeval niet was gebeurd. God wilde de menselijke natuur aannemen, zelfs als dit niet nodig was voor onze redding. De God-mens Christus, en niet de zonde, was dus de diepere motivatie voor de incarnatie. Tegelijk blijft de zondeval een *felix culpa* ('gelukkige schuld'), omdat de zondeval de aanleiding blijft voor het verlossingswerk van Christus (137-140). De incarnatie brengt ons bij een ander belangrijk thema: de moeder Gods. Scotus is een prominente verdediger van Maria's onbevleete ontvangenis, dat wil zeggen, dat Maria vanaf conceptie vrij was van de erfzonde. De stellingname van Scotus is eenvoudig: Christus redde zijn moeder op unieke wijze, namelijk door haar te behoeden van de erfzonde, op basis van de grote verdienste van zijn verlossend werk. Dat deed hij, omdat dit uiteraard mogelijk was voor God, en omdat het passend was om zo zijn moeder te eren (141-145). Hiermee ging Scotus overigens in

tegen Thomas van Aquino, die de onbevleete ontvangenis verwierp. De huidige Rooms-Katholieke Kerk staat, mijns inziens, op dit punt dus dicht bij Scotus.

Ward sluit zijn boek af met een bijlage over relevante literatuur voor wie zich verder in Scotus wil verdiepen. Dat is waardevol, maar raakt ook aan de zwakte van dit boek. Doordat Ward voetnoten vermijdt vanwege het populaire karakter van het boek, is het niet altijd duidelijk of een idee daadwerkelijk afkomstig is van Scotus, of bedoeld is als aanvulling op of verduidelijking van zijn denken. Voor een dieper begrip van Scotus zijn meer academische werken of primaire bronnen geschikter. Ik zie dus uit naar de aanstaande publicatie van Wards vertaling van en commentaar op *De primo principio* van Scotus. Dat gezegd hebbende: wie nog onbekend is met deze grote Schot zal zeker wat hebben aan *Ordered by Love*, en naast taaie passages ook prachtige gedachten aantreffen in deze korte introductie tot zijn denken.

M.J.A. (Mark) Shaw heeft theologie gestudeerd aan de VU en de ETF in Leuven. Daarnaast is hij lid van de redactie van *Radix*. Deze recensie vertegenwoordigt zijn persoonlijke mening en niet noodzakelijkerwijs die van de gehele redactie. E mark.shaw2@gmail.com.

Literatuur

Cross, R. (2016). *Duns Scotus on God*. New York: Routledge.

Kerr, G. (2015). *Aquinas's Way to God: The Proof in De Ente et Essentia*. Oxford: Oxford University Press.

Milbank, J. (1990). *Theology and Social Theory. Beyond Secular Reason*. Oxford: Basil Blackwell.